

Obecně teoretické otázky

Jazykověda, její členění, metodologické postupy

JAZYKOVĚDA

Jazykověda = věda zkoumající přirozený jazyk; disciplína studující oblast jazyka, mluvy, popř. řeči a oblast všech vztahů, které má k disciplínám jiným

Filologie = starší a širší termín, zahrnuje i literaturu

Přirozený jazyk = jazyk užívaný konkrétním jazykovým společenstvím (č.,slk,...) je vágní a víceznačný; slouží k vzájemné ústní a písemné komunikaci

Slovník = množina slov, která mají v jazyce smysl

Gramatika = soubor pravidel, jak pracovat se slovy a sestavovat je primárně je užít k nějakému účelu, na jehož základě se vyvíjí systém

Gramatika (mluvnice) = organizovaný úhrn pravidel jazykového systému chápáný jako princip tvorby a organizace vět, promluv, textů a tedy komplexních jednotek jazyka a jejich skládání z jednotek elementárních (tj. často bez výčtu většiny jednotek systému); v aplikované podobě se gramatikou rozumí především popis struktury, resp. té části systému jazyka, která se vztahuje ke kombinacím jednotek, zvl. při tvorbě vět

= mluvnice, část jazykového systému obsahující formálně-funkční jednotky a obecná pravidla užití jejich a ostatních jednotek jazyka

ČLENĚNÍ JAZYKOVĚDY

Lingvistika

- teoretická
 - synchronní
 - jeden jazyk
 - více jazyků (kontrastivní/konformační)
 - diachronní
 - jeden jazyk (historická)
 - více jazyků (komparativní)
- aplikovaná

Synchronní lingvistika

- teoretická
 - jazyk
 - obecná
 - specializovaná
 - strukturalistická/generativní/deskriptivní/funkční (koncepce)
 - matematická/komputační/korpusová/kvantitativní (metoda)
 - textová/diskursu/systémová aj. (oblast)
 - konkrétního jazyka (např. bohemistika) (národní jazyky)
 - jazyky
 - obecná
 - univerzálie (univerzální)
 - typy (typologie)
 - bi-/multilaterální (kontrasty/konfrontace)
- aplikovaná
 - jazyk
 - sociolingvistika, psycholingvistika, neurolingvistika, interlingvistika, klinická
 - jazyky
 - lexikologie dvoujazyčná, překladatelství a tlumočnictví, cizojazyčné vyučování

Obecná lingvistika: alternativní název o. l. označuje teoretickou lingvistiku zaměřenou na studium obecných principů jazyka vůbec, reps. na studium principů.

Toto odvětví lingvistiky zkoumá obecné principy fungování přirozeného lidského jazyka, přičemž často využívá výsledky deskriptivní lingvistiky. Teoreticko-lingvistické zkoumání se zakládá na obecné vědecké metodě: jeho výstupem jsou explicitní, formálně zpracované teorie a hypotézy, jejichž platnost je následně testována s pomocí dat z konkrétních jazyků.

- Fonologie
- Lexikologie
- Morfologie
- Syntax
- Sémantika
- Pragmatika
- Kvantitativní lingvistika
- Generativní lingvistika (deskriptivní) = popisuje jazykový systém a popř. způsoby jeho užívání v různých komunikačních situacích. Výsledkem práce deskriptivní lingvistiky jsou např. slovníky lexikony) či mluvnice (gramatiky), tedy práce popisující slovní zásobu a strukturu (gramatiku) konkrétního jazyka.
- Etymologie
- Fonetika
- Historická lingvistika
- Komparativní lingvistika
- Sociolingvistika
- Kognitivní lingvistika

Aplikovaná lingvistika = využívá poznatků deskriptivní a teoretické lingvistiky. Mezi oblasti aplikované lingvistiky patří např. jazyková terapie (logopedie, terapie afázie), výuka cizích jazyků, forenzní lingvistika, či manuální a strojový překlad.

- Stylistika
- Jazyková akvizice – učení se jazyku (děti i dospělí)
- Komputační lingvistika
- Korpusová lingvistika
- Matematická lingvistika
- Neurolingvistika - zkoumá reprezentaci jazyka v mozku a neurologicky podmíněné jazykové poruchy (např. afazii).
- Preskriptivní lingvistika – není lingvistika v pravém slova smyslu;
- charakterizuje spisovný jazyk (pravopis)
- Psycholingvistika
- Forenzní lingvistika – k analýze pachatele využívá písemný a mluvený projev

METODY LINGVISTIKY

Teoretická lingvistika využívá základní vědeckou metodu - formuluje explicitní a testovatelné teorie a hypotézy, jejichž platnost následně ověřuje analýzou dat.

Základní metody získávání lingvistických dat

• **Analýza promluv realizovaných v neexperimentálních podmínkách.** Díky digitalizaci a automatizaci je dnes možné touto metodou relativně rychle a efektivně zkoumat velmi rozsáhlé jazykové korpusy (ty mají dnes řádově miliony až stovky milionů slov. Tato metoda se využívá např. v deskriptivní lingvistice, při vytváření mluvnice a slovníků. Hojně ji využívají také komputační lingvisté a kvantitativní lingvisté.

• **Analýza promluv a reakcí na promluvy realizované v experimentálních podmínkách.** Experimentální metody se rozšířily zejména díky studiu jazykové akvizice u dětí, u nichž nelze data získávat analýzou jazykové intuice (viz níže), avšak dnes se hojně používají i u dospělých mluvčích. Některé oblasti lingvistiky, např. neurolingvistika, jsou na experimentálních metodách takřka závislé.

• **Analýza jazykové intuice.** Tato metoda je založena na předpokladu, že mluvčí je schopen posoudit přijatelnost, resp. pravdivost vět a výrazů svého rodného jazyka. V závislosti na tom, jaký jazykový plán zkoumáme, lze posuzovat přijatelnost foneticko-fonologickou, morfosyntaktickou (tzv. "gramatičnost"), sémantickou, či pragmatickou. Tato introspektivní metoda je hojně používána u teoretických lingvistů.

Synchronní

Diachronní

Srovnávací (komparatika) Bopp

Panchronní

PŘÍSTUPY

Synchronní lingvistika pohlíží na jazyk jako na statický systém a abstrahuje od jeho proměn v čase. Předmětem synchronního studia může tedy například být současná čeština či čeština v době husitské. Synchronní studium současného živého jazyka může využívat všech tří výše uvedených metod získávání lingvistických dat.

Diachronní lingvistika se zaměřuje na proměny jazykového systému (resp. jeho podsystémů) v čase. Jde zpravidla o proměny, které se odehrají v řadu desítek až stovek let. Diachronní lingvistika je zpravidla odkázána na první výše uvedenou metodu, zejména na studium psaných textů.

Fylogeneze a ontogeneze jazyka, diferenciace jazyků v čase, jazykové kontakty

FYLOGENEZE JAZYKA

Fylogeneze jazyka = chronologicky chápaný proces vzniku, vývoje a případně i zániku jazyka

Fylogeneze v užším smyslu = diachronie = vývoj jazyka – vývoj vybudovaného systému jazyka

Vznik jazyka

- nejstarší písemné záznamy 6000 let staré
- vznik jazyka pravděpodobně před 50 – 100 000 lety
- předpoklady: - vývoj mozku a artikulačního ústrojí
- společný původ jazyků se doložit nedá
- jazyk až u druhu Homo sapiens

TEORIE O PŮVODU JAZYKA

- **Kontinuální** = evoluční hledisko, plynulý vývoj
- **Diskontinuální** = předpokládá revoluční zvrát ve způsobu komunikace; odborníci se
- **Teorie o nostratickém jazykovém společenství**
 - 75% populace mluví jazyky, které mají nostratický původ
 - všechny jazyky mají stejný rytmus – společný princip
- **Utopická** = příběh o babylonské věži (monogeneze – do 18. století)
- **Genetická** = jazyk jako důsledek genetické mutace (Noam Chomsky)
- **Přirozená**
 - **onomatopoická** = nápodoba přírodních a zvířecích zvuků, z nich se pak stala ustálená slova
 - **interjekční** = spontánní vývoj z emocionálních zvuků (bolest, radost), první slova byla spjata s citoslovci, reakce zvukem na podněty
 - **synergastická** = vznik řeči z reflexivních výkřiků, pracovních zvuků
- snahy najít dokonalý jazyk od 17. století
- umělé jazyky v 19. století
- **esperanto** = autor Ludvic Lazar Zamenhof
 - jednoduchý a pravidelný jazyk
 - 16 gramatických pravidel
 - 900 slovních základů
 - 10 000 slov
 - z románských a germánských jazyků

Další pojmy:

Polygeneze: vznik lidské řeči nezávisle na sobě

Monogeneze: společný původ jazyků

Fyzei: jazyk vznikl od přírody

Thesei: jazyk vznikl dohodou mezi lidmi

Naturalismus, realismus (slova, jejich tvary, mají inherentní souvislost s realitou) x **nominalismus** (slova/tvary nemají souvislost s realitou, jsou arbitrární, dnes se k tomuto přikláníme více)

Výhodou přirozeného jazyka je otevřenost, tvárnost a nepravidelnost

Vývoj jazyka probíhá na všech rovinách, nejrychleji v lexiku, pomaleji v hláskosloví, nejpomaleji v gramatice

Milníky ve vývoji jazyka: vynález písma, vynález knihtisku (1445), vynález computerového editoru a zpracování jazyka

Imanentní vývoj jazyka: vývoj jazyka samého; jazyk vyrovnává a vytváří asymetrie, nesmytříčnost bez zásahu čeká; část změn probíhá při přizpůsobování jazyka potřebě (lepší výslovnost, např. asimilace znělosti ve fonologii)

Rodokmenová teorie (Stammbaumtheorie)

- August Schleicher
- původní prajazyk se binárně větvil
- schéma historického vývoje indoevropských jazyků ve formě genealogického rodu
- kmen = prajazyk indoevropský, větvení jazyků do dalších větví

Vlnová teorie (Wellentheorie)

- Johannes Schmidt
- založena na vývoji dialektů
- Charles Hockett vytvořil model vzniku jazyka (60. léta 20. století)
- Jazykové jevy se šíří formou vln od centra k periferiím, přičemž postupně zanikají (demonstrace na dialektech)
- předpoklad, že pokud se na určitém území mluví nějakým jazykem, za 1000 let se tam bude mluvit jiným jazykem, který nebude homogenní
- ke změně dochází na ohraničeném území
- místo prvního výskytu = ohnisko změny
- z ohniska se změny šíří na všechny strany
- hranice maximálního rozšíření vlny = izoglosa (hranice území, kde se vyskytuje daný jazykový jev; jde o linii na mapě vymezující toto území; tvoří předěl, ale nejzazší hranici); přírodní, společenské překážky

Charles Hockett

- sestavil prototypové rysy lidské řeči
- musíme se ho učit na rozdíl od zvířat
- máme vrozené dispozice
- je to kulturní záležitost
- dvojí artikulace
- kreativita, jsme schopni prvky kombinovat do nových celků
- schematická šíře jazyka – můžeme mluvit o čemkoliv
- umíme vytvářet věty
- umíme používat metajazyk – mluvit o jazyce

*Nostratická teorie: Trumpetti, 75 % lidí mluví prvotním jazykem

Štěpení a míšení jazyků

- štěpení (divergence)
- vývoj z jednoho jazyka odcizováním dialektů
- vývoj z jediného jazyka probíhající přes fáze postupně odcizujících se dialektů; společný prajazyk
- štěpením vznikne jazyková rodina
- indoevropština → jazyky germánské, slovanské, románské

míšení (konvergence)

- vzájemné ovlivňování jazyků, sbližování; v důsledku velkého počtu migrujících lidí
- proces se zrychluje kvůli velkému počtu migrujících mluvčích
- **substrát** = jeden jazyk okupoval území druhého jazyka – násilně; jeden z jazyků zvítězí, ale po druhém zbudou zbytky = substrát;
stopy a vliv zaniklého jazyka podmaněného národa v jazyku jiném (keltský ve francouzštině)
- **adstrát** = soužití a ovlivňování jednoho existujícího jazyka druhým (německý adstrát v češtině)
- **superstrát** = v jazyku podmaněného národa převládají stopy jazyka podmanitele, i když tento národ sám zanikl (turkotatarština v bulharštině)

KONTAKT JAZYKŮ

- **pidžin** = cizí jazyk mezi dvěma/více jazyky založený na jejich míšení, obvykle s omezenými funkcemi, redukovanou gramatikou a malým slovníkem; jazyk kontaktový; obchodní, dorozumívací jazyk
- **kreolština** = pidžin se stane mateřským jazykem nějakého společenství; kreolština se vyvinula z pidginu
- Tok Pisin – Nová Guinea; složitější stavba, bohatší (jamaická angličtina, haitská kreolština)

- **lingua franca** = cizí světový jazyk, který je lokálně přijímán jako dorozumívací jazyk pro mluvčí různých jazyků (kdysi latina, dnes angličtina)

ONTOGENEZE JAZYKA

chronologicky uspořádaný proces, během kterého jedinec (zvl. dítě) nabývá, učí se, popř. ztrácí jazyk

Teorie vzniku jazyka:

- imitační
- teorie Noama Chomského

Teorie imitace

- akce reakce, nápodoba
- platí jen do jisté míry
- skončila by u dvouslabičných slov
- děti se samy pokouší dotvářet logický systém

Noam Chomsky

- vznik jazyka je geneticky podmíněn
- máme geneticky dané předpoklady
- děti mají abstraktní univerzální model pro jakýkoli jazyk
- tato schopnost časem slábne
- dítě se jazyk neučí, jazyk vstupuje do jednotlivce
- jazyk jako výsledek interakce vrozených dispozic a biologického dozrávání ve společenských podmínkách

Roman Jakobson – principy učení se jazyků

- princip maximálního kontrastu
 - nejprve to, co je odlišné
- od jednoduchého ke složitějšímu
- od nepříznačkových členů k příznačkovým

**Lalická slova: děti se je učí, ale obsah jim dali dospělí (mama, tata, baba)*

Ontogeneze jazyka u dětí

1.) Předjazyková fáze

- křik
- broukání (2-3 měsíce)

2.) Holofrastická fáze: užití prvních slov pro nejbližší okolí – máma, táta (8 – 18 měsíců)

3.) Fáze elementárních vět: až dvoučlenné slovní kombinace – Tam míč. (18 – 24 měsíců)

4.) Vlastní jazyková fáze: hlavní fáze rozvoje jazyka, až do puberty (2 – 15 let)

- 2 roky – znalost více jak 200 slov
- 2,5 roku – přes 400 slov
- 3 roky – 800 – 1000 slov; delší věty s objektem, adjektiva a adverbia
- 3,5 roku – 1 200 slov
- 3+ - delší a složitější věty, používání času
- 4,5 roku 1800 slov
- 6 let přes 2 500 slov

5.) Postpubertální fáze – kritické období pro studium jazyka

Chyby rodilého mluvčího

- Selekční = špatná volba alternativy způsobená nedostatečnou znalostí jazyka – mladší mluvčí
- Konstrukční = přeřeknutí
- anticipační – prohození slovosledu
 - chyba záměnou
 - daná opakováním – prohození skupin hlásek, předčasné použití, setrvačné použití

Klasifikace jazyků podle genetického a typologického hlediska, zařazení češtiny

GENETICKÁ KLASIFIKACE JAZYKŮ

vychází z předpokladu, že jazyk asi nevznikl na jediném místě
třídí jazyky z hlediska příbuznosti, příslušnosti do **jazykových rodin**

TYPLOGICKÁ KLASIFIKACE JAZYKŮ

studuje jazyky z hlediska různých rysů charakteristických pro jazykové typy a každý jazyk se do některého typu snaží zařadit

klasifikace **fonologická, morfologická, syntaktická a strukturní**

typ v daném pojetí konstrukt (ideální), jemuž se dané jazyky blíží; základní vlastností jazykového typu je způsob vyjádření gramatických kategorií, jejich hodnot, poměr gramatických a lexikálních morfémů

Fonologická typologie:

operuje s jazyky konsonantickými (+ typy výskytu konsonantů), polytónickými, povahou slabiky aj.

*Tónový jazyk: tón má rozlišovací funkci (u významu) – např. čínština

Morfologická typologie (Greenberg):

Založená na různých kvantifikovatelných poměrech morfologických rysů (nazývaných indexy); patří k nim například poměr morfémů a slov (index syntetičnosti), poměr kořenů a slov (index složení slova), poměr afixů a slov (index derivace) vždy na stejném malém vzorku textu aj.

Syntaktická typologie (Greenberg):

Vychází z 6 možných slovosledných kombinací SVO, tj. subjektu, verba a objektu, a podle toho, který z nich daný jazyk ve větě uplatňuje, (resp. uplatňuje jako bezpříznakový), tak se takový jazyk také charakterizuje a zařazuje.

Běžně realizovány pouze tři kombinace: SVO (30 %), SOV (50,2 %, dohromady asi 75 % jazyků a víc) a VSO (cca 12,2 %)

VSO: hebrejšťina

SVO: finština, norština, angličtina, čeština (i když má volný slovosled)

V novějším přístupu k syntaktické typologii se nověji zdůrazňuje základní rozdíl mezi jazyky majícími konstrukce s pravým větvením a konstrukce s levým větvením (s levým v. – považují se za obtížnější)

Strukturní typologie:

Nejpropracovanější pologie, zakládá se na jevech více rovin. Třídí jazyky do pěti typů

- **aglutinační:** vyjadřování gramatických funkcí afixy kumulativně připojovanými ke kořeni/kmenu (tj. obvykle více afixy), přičemž jeden afix má vždy jen jednu funkci
- **flektivní/flexe:** vyjadřování gramatických funkcí koncovkami/afixy, resp. jedinou kocovkou/afixem připojovaným ke kořenu/kmenu, a to často prostřednictvím alternací, přičemž koncovka může běžně mít najednou funkci více
- **izolační:** vyjadřování gramatických funkcí (samostatnými „izolovanými“) dodávanými pomocnými slovy, např. předložkami (angličtina, švédština)
- **introfektivní/introflexe:** vyjadřování gramatických funkcí aliteracemi hlásek uvnitř kořenu (flexe/ohýbání uvnitř kořenu/slova); např. afroasijské jazyky
- **polysyntetické/polysynthese:** vyjadřování gramatických funkcí (kombinací) a slovosledem plnovýznamových slov/kořenů spojených v jediné slovo nebo konstrukci

U prvních tří typů se vyjadřují syntaktické vztahy ve výpovědích především pomocí bohatství tvarů (flexe). Izolační jazyky mají tuto možnost omezenou, syntaktické vztahy vyjadřují slovosledem.

Nejméně bývá realizován v jazycích typ introfektivní; ani polysyntetický typ není fominatní v žádném jazyce.

Alternativní názvy:

Fúzující (flektivní)

Analytické (izolační)

Inkorporující (zhruba polysyntetický)

Syntetický (aglutinační + flektivní)

Někdy se mluví i o **jazycích konfiguračních**, majících pevný slovosled a hierarchizovanou strukturu komponentů

uspořádanou lineárně (např. angličtina), a to na rozdíl od jazyků nekonfiguračních (čeština)

ZAŘAZENÍ ČEŠTINY

Geneticky: indoevropská jazyková rodina -> slovanské jazyky -> západoslovanská větev

Typologicky:

- fonologie: pevný přízvuk, netónový jazyk, systém samohlásek trojúhelníkový a třístupňový
- morfologie:
- syntakticky: SVO
- strukturní: flektivní jazyk

Indoevropské jazyky

Jazykový svaz: jazyky navzájem se ovlivňující, přitom si ale zachovávají svou identitu; jazyky, které vykazují velké množství společných kulturních slov a velkou podobnost v syntaxi a základech morfologické stavby. Strukturní paralely je třeba přičítat nikoli příbuznosti, ale konvergentnímu vývoji na základě dlouhodobého jazykového kontaktu. Například balkánský jazykový svaz

Jazyková rodina: skupina jazyků spjatých geneticky/genealogicky. Vznikly divergentním vývojem ze společného jazyka.

Indoevropská jazyková rodina (1813 - [Thomas Young](#))

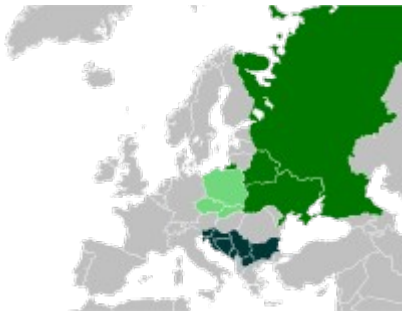
- skupina jazyků, které se společně vyvíjely v rozsáhlých oblastech Eurasie z předpokládaného indoevropského prajazyka
- jsou nejrozšířenější jazykovou rodinou na Zemi
- dvě hlavní teorie o šíření:
 - teorie meče a koně (dle šíření jazyka): původně mezi nomádskými kmeny v oblasti dnešní [Ukrajiny](#) a jihozápadního [Ruska](#) před 6000 lety
 - teorie anatolských farmářů: původ jazyka v oblasti Anatolie u Kaspického moře (dnešní Turecko) před 8000 až 9500 lety (tato teorie podporována výsledky analýzy větvení jazykového stromu – R. D. Gray: 2003)
- indoevropskými jazyky mluví víc než **3 miliardy lidí, 42 % lidí** (drtivá většina [Evropy](#), [Asie](#) od východního [Turecka](#) po [Indii](#) (kromě jižní části Indie, kde dominují [drávidské jazyky](#)), [Amerika](#), [Austrálie](#) a [Jihoafrická republika](#)).
- **Indoeuropeistika** (disciplína srovnávací jazykovědy) = studium indoevr. jazyků
- v německé jazykové oblasti se občas používá termín indogermánské jazyky (podle krajních geografických oblastí rozšíření jazyků)
- asi 250 jazyků
- pravlast: severně od Černého Moře?
- rozpad i. jednoty: 4 000 přnl
- větve: satemová a kentumová

DĚLENÍ

- **[indoíránské jazyky](#)** – nejstarší záznamy z poloviny 2. tisíciletí př. n. l. ([sanskrt](#))
 - Indické:
 - střední: hindština, urdština
 - východní: bengálština
 - západ, jihozápad: sinhálština
 - severozápad: romština
 - Íránské: perština, tádžičtina, kurdština
- **[baltské jazyky](#)**
 - litevština, lotyšština
- **[slovanské jazyky](#)**
 - Z: polština, čeština, slovenština
 - J: slovinština, chorvatština, bulharština, makedonština
 - V: ukrajinština, běloruština, ruština
- **[germánské jazyky](#)**
 - S: islandština, norština, švédština, dánština
 - Z: angličtina, nizozemština, němčina

- románské jazyky
 - Z: portugalština, španělština, francouzština, italština, rétorománština
 - V: rumunština
- keltské jazyky – nejstarší záznamy ze 6. stol př. n. l. (galština, staroirština)
- anatolské jazyky – nejstarší známá větev, záznamy z 18. stol př. n. l, dnes vymřelá
- řečtina (tvoří samostatnou skupinu) – nejstarší záznamy ze 14. stol. př. n. l. (mykénská řečtina); z 8. stol. př. n. l. Homérovy texty
- italické jazyky – nejstarší záznamy ze 7. stol př. n. l. (latina)
- arménština – nejstarší záznamy z 5. stol. n. l.
- tocharské jazyky – vymřelé, záznamy z asi 6. stol n. l.
- balto-slovanské jazyky (někdy bývá existence společné baltoslovanské skupiny zpochybňována)
- albánština – nejstarší záznamy z 15. stol.

Dělení slovanských jazyků – mapa:

■ západní jazyky ■ východní jazyky ■ jižní jazyky

Další jazykové rodiny (vedle indoevropské): uralské (ugrofinské = finština, estonština, maďarština)

Teorie jazykového znaku

JAZYK

systém jazykových znaků

předmětem nauky o znacích, sémiotiky

ZNAK

Znak:

- forma
- základní stavební kameny informace sdělované při komunikaci
- obecně něco zastupující něco jiného
- slouží k přenosu informací
- bilaterální pojetí: vztah znaku (formy) k významu; znak je nedělitelná jednotka
- unitární pojetí znaku: znakem se myslí pouze forma; popírá jednotu výrazu a významu
- třída smyslově vnímatelných signálů, které poukazují k témuž objektu, vlastnosti nebo stavu věci

Vlastnosti jazykového znaku:

- *arbitrárnost, konvenčnost*: mezi znakem a věcí, kterou označuje, neexistuje žádná souvislost
- *diskrétnost a lineárnost*: znak má pevný tvar i rozsah, začátek i konec
- *duálnost*: znak je výsledkem dvojí artikulace jazyka/dvojí organizace; členění proudu mluvy na znaky
- *sémantičnost, funkčnost*: znám má vždy vztah k významu a funkci, v jazyce nejsou slova bez významu
- *naučitelnost*
- *kulturní přenosnost*: předávají se mezi generacemi
- *neproměnlivost, stálost*: ustálenost znaku, základ pro synchronní komunikace
- *negativnost a diferenčnost*: znak není izolovaný, stojí v protikladu k jiným, liší se od ostatních
- *přenosnost akustická a směrová*
- *přemístitelnost v čase a prostoru*

Kód:

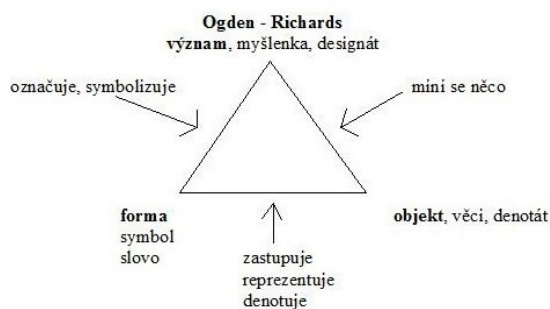
- soubor, resp. systém znaků jak sám o sobě, tak jako systém převodu, tj. znaků na věci, objekty, které zastupuje a naopak anebo do jiného systému

Struktura jazykového znaku:

- znázorňuje ji sémiotický trojúhelník => Ogden-Richardsonovým
- spojením jednotlivých vrcholů trojúhelníku se spojuje svět jazyka, psychiky a vnější reality

Sémiotický trojúhelník:

- *vztah formy-významu*: znak (forma) označuje (symbolizuje) něco, tj. význam
- *vztah formy-objektu*: znak (forma) zastupuje (reprezentuje) něco, tj. objekt, stejně jako fotografie reprezentuje např. mého otce, tak také znak stůl zastupuje známý kus nábytku
- *vztah významu-objektu*: užitím znaku se míní něco, se poukazuje na objekt. Při každém užití znaku se zapojuje vědomí člověka, aktivuje se tedy složka významu,

Pojem: představa (reference), význam, to, co se nám s označovaným předmětem spojuje

Forma: znak (symbol)

Skutečnost: předmět (referent)

ZNAKOVÉ VZTAHY

Vztahy mezi jednotlivými aspekty znaku (vrcholy trojúhelníku), popř. znaku k objektu

Denotace: bilaterální vztah znaku ke třídě objektů, má typicky slovníkovou povahu (např. pes ke třídě všech psů)

Reference: bilaterální vztah znaku k individuálnímu objektu nebo individuálním objektům (tj. více objektům), resp. ke skupině takových objektů; je typicky textové povahy (tento pes)

Zastupovat: vztah formy k objektu

Označovat: vztah formy k významu, tj. ve smyslu přiřazování znaku určitému významu, resp. pojmenování něčeho něčím, někdy též *designace*

Znamenat: vztah formy k významu, tj. obecně nebo textově, ale bez aspektu přiřazování

Signifikace: vztah znaku k významu obecně, tj. u slova jeho lexikální význam; je synchronní se vztahem znamenat v jeho obecném smyslu

Mínit: vztah mluvčího skrze objekt k významu

SÉMIOTIKA, SÉMIOLOGIE

Disciplína, nauka, která se zabývá znaky

Pierce: sémiotika

Sausser: sémiologie

Reprezentant: zástupný model, funguje-li něco jako reprezentant, funguje jako znak

Semioza: proces, kdy něco funguje jako znak

Pragmatika: oblast sémiotiky, fce znaků jazyka v sociální interakci; vyzuče jako pragmatické vše, o nemá ve větě pravidelný význam a syntax, tj. něco, co přesahuje sémantické vztahy mezi výrazem a významem

Objekt:

- **denotát:** třída objektů (chápáno obecně)
- **referent:** individuální, specifický objekt

SAUSSUREOVO POJETÍ:

Saussure:

- zabýval se znakovou teorií ve vztahu k jazyku
- považoval lingvistiku za součást nauky o znacích, sémiotiky – používal termín sémiologie
- zkoumal jazykové znaky na úrovni slova
- bilaterální teorie
- znak je abstraktní a spojuje ve vědomí dvě abstraktní entity

To, co se výše označuje jako forma (znak) a obsah (význam), nazývá Saussure jinak:

Signifiant/označující/designans: forma

Signifié/označované/designátum: pojmový protějšek, hodnota (nerovná se významu)

Základním vztahem je označování.

TYPY ZNAKŮ (Pierce)

Charles Sanders Pierce

- zakladatel pragmatizmu a teorie znaků a znakového principu
- ve 30. letech 20. století ji uvedl ve známost Charles Morris
- unilaterální teorie

Typy znaků:

- **Ikony** = založeny na metaforickém vztahu mezi vehikulem a tím, co zastupuje
obrazy – vehikulim a denotát mají společné, smysly vnímatelné vlastnosti
onomatopoia, metafora
- **Indexy** = založeny na metonymii, interpretace na základě skutečnosti; znak, který je založený na ukazování
nebo jehož podoba či výskyt jsou dány příčinnou souvislostí s významem (např. ze stopy odvodíme, že ji
udělal člověk; z kouře odvodíme, že jde o oheň; dále slova tento, tady)
- **Symbols** = znak, který je založený jen na konvenčním, arbitrárním vztahu; nulový, nemotivovaný vztah;
většina slov

DENOTACE, KONOTACE, MÝTUS

Denotace: neutrální význam znaku

Konotace: vztahování dalších významů na určitý znak, sociokulturní a osobité asociace znaku

Mýtus: slouží k naturalizaci domin. ideologií konkrétního kulturního časoprostoru

*Naturalizace: ideologický proces, ve kterém se aktuální dominující třída „zmocňuje“ sémiot. systému a „vpisuje“
definice*

Jazyk jako hierarchický systém, paradigmatické a syntagmatické vztahy

Chomsky:

Kompetence: lidská schopnost používat jazyk, znalost inventáře jednotek a pravidel jejich kombinací

Performance: reálné užití kompetence v konkrétní situaci; veškerý mluvený nebo psaný text

JAZYK JAKO HIERARCHICKÝ SYSTÉM

Systémové pojetí jazyka není jednoznačné, je spousta teorií, žádná není „nejlepší“ ani jediná „správná“

Jazyk = systém systémů, dělí se na dva plány

- výrazový (označující)
- významový (označovaný); sémant.

systém = celek skládající se z více jednotek spjatými jistými vztahy

- množina jednotek = inventář jednotek
- množina vztahů = struktura

Výrazový plán:

hierarchický systém, 5 rovin (úrovní) jazyka

ROVINA ZVUKOVÁ (FONOLOGICKÁ)

ROVINA STAVEBNÍCH PRVKŮ, Z NICH SE SLOVA SKLÁDAJÍ (kořeny, přípony, předpony)

ROVINA SLOV A SLOVNÍCH TVARŮ

ROVINA VĚT/SYNTAKTICKÁ

ROVINA TEXTU

POJETÍ PLK:

Jazyk jako hier. systém = souhra dvou jazykových plánů – výrazového a významového

Plán výrazový:

- dvojí členění:
 - zvuková rovina = fonologická
 - znaková rovina = morfologická (úroveň slov) a syntaktická (úroveň vět)

Plán významový

- neprozkoumán tak důkladně jako plán výrazový (není objektivně pozorovatelný);
- rozlišování jednoduchých významových jednotek (sémata, sémémy) – dělí se do dvou skupin:
 - významy lexikální (věcně obsahové)
 - významy gramatické (mluvnický obsahové a funkční)

LANGUE, PAROLE

Saussure: dvě složky jazyka – langue a parole

LANGUE:

abstraktní jazykový systém zahrnující jednotky, pravidla, modely a normy jejich užívání; rovnovážný a funkční úhrn jednotek, pravidel a norem jazyka, uložený v mozku jedince

systém abstraktních jednotek, každá má svou platnost; systém jazykových znaků libovolný vzhledem k vyjadřovaným významům (dokladem je existence různých jazyků – stejné sdělení se vyjádří jinak), pro příslušníky stejného jazykového společenství je tento systém závazný

PAROLE:

oblast realizací langue, jazykového systému do lineárních promluv;

promluva = textová jednotka mluvy, obvykle vyšší než věta, která je dána jednotou mluvčího, místa a času a odpovídá určitému impulsu

aktuální realizace langue v materiální podobě (zvukové, grafické...), výsledkem jsou konkrétní jazykové projevy (promluvy, texty...); do jisté míry individuální (změny v parole, tedy řeči, iniciují generační změny v langue, tedy systému jazyka)

V hlavě máme jazykový systém (langue), kterým vytváříme promluvy (parole)

Poznámka: v přirovnání k šachům jsou langue pravidla šachové hry a parole konkrétní šachové partie hrané dle pravidel.

SAUSSEROVO POJETÍ – PARADIGMA, SYNTAGMA

Saussure nazývá jazykové roviny jinak: paradigmatické a syntagmatické vztahy

Paradigma:

- třída prvků systému
- zásobník možností, nahraditelnost
- zastupitelnost v textu
- vertikální osa
- vzájemně substituovatelné
- založeno na kontrastu, společném rysu
- paradigma: úroveň tvarosloví a slovosloví
- paradigmatica
- paradigmatické vztahy: vertikální vztahy mezi jednotkami jazyka

Syntagma:

- možnosti kombinací
- horizontální osa
- logická konjunkce, založeno na kompab.
- kombinace jednotlivých prvků z paradigmatické
- seřazuje paradigmatické vztahy do řetězců
- řídí se určitými pravidly
- syntagma:
 - o lexikum: složený výraz (španělská vesnice)
 - o syntax: např. 2 větné členy, základní skladební dvojice
- Syntagmatika: nauka o syntagmatu a jejich vztazích
- Syntagmatické vztahy: lineární vztahy mezi jedn. v rámci promluvy

Ze zásobníku možností (paradigmatu; např. kapalina, voda, sirup; téct, koupit; osa vertikální) vybírám jednotlivé prvky a kombinuji je do syntagmat (osy horizontální; vzniká tak např. věta voda teče atd.)

Komunikační model, jazykové funkce

KOMUNIKAČNÍ MODEL

komunikace – přenos informace z jednoho místa na druhé; musí být splněny podmínky (viz dále); jednosměrný proces směřující od původce k příjemci

- mluvní (promluvový) akt, obecněji komunikativní akt = základní jednotka lidské jazykové komunikace; výsledkem je jazykový projev (promluva, enunciacie) – komunikát, text (psané komunikáty)
- individuální mluvní akty mají vždy neopakovatelné a jedinečné podmínky!

Podmínky pro vznik komunikace:

- **kód** – množina symbolů a pravidel jejich užívání: převod do podoby schopné přenosu v daném kanálu (prvky jsou např. písmena, hlásky, značky Morseovy abecedy apod.); převodu se říká kódování, opačnému procesu dekódování
- **kanál** – prostředek a nositel sdělení: kontakt mezi původcem a adresátem; předpokladem je normální fungování mluvních, smyslových a pohybových orgánů a nervové soustavy; existence prostředí (médií) umožňujícího výše popsany styk
- **zdroj informace** – vysílač: ten, kdo mluví/píše (mluvčí, pisatel – původce/autor: má určitý záměr)
- **adresát** – příjemce: ten, k němuž se mluví/píše (posluchač/čtenář – příjemce)
- **sdělení** – message, uspořádaná informace schopná zakódování do vnímatelné a rozlišitelné podoby
- **předmět komunikace** – téma
- **kontext** – jazykový/mimojazykový (konektiva – soubor fyzických, psychických i společenských podmínek, také znalost světa – encyklopedická informace)

Komunikační model: znázorňuje strukturu a průběh komunikace; s jeho pomocí se sděluje skutečnost zkoumaného jevu (jednoduše a názorně)

- **lineární:** nejstarší, komunikace probíhá v technických systémech, jednosměrný proces vysílače k příjemci komunikátor -> příjemce

- **interaktivní:** střídání pozic příjemce a komunikátora; příjemce už nemá jen pasivní roli, ale přichází i s vlastní iniciativou

Komunikační proces: někdo někomu něco (informace) pomocí něčeho (kód) za určitých podmínek sděluje

JAZYKOVÉ FUNKCE

jsou jednou ze tří „okolností“, které způsobují různorodost jazykových projevů (dalšími jsou: různý obsah a možnosti vyjádření + různé podmínky)

Klasifikace funkcí jazyka dle Romana Jakobsona:

- **referenční** – reprezentativní funkce: původce bere hlavní zřetel na téma; čistě symbolická, reprezentativní povaha (nikoliv prezentace, tj. Smyslové vnímání)
 - výrazové prostředky jsou neutrální, bezpříznakové: věta oznamovací, sloveso v indikativu, klesavá koncová intonace apod. (vyprávění, věcná sdělení, administrativní, odborné a jiné texty)
- **výrazová** (aussdrucková) – expresivní funkce: citový stav původce a příjemce není vyrovnaný; jednoduše řečeno není důležité, co se říká, ale jak se to říká
 - výrazové prostředky: intonace, zvolání, síla hlasu, tempo řeči, pauzy, expresivní citoslovce, sémantické prostředky (venkovský balík, hvězda sportu apod.)
- **výzvoová** – apelová funkce: vyjádření výzvy, příkazu, rozkazu, rady, přání, svolení, upozornění apod. - zaměření na adresáta, snaha aktivizovat ho; často projev doprovázen neverbálními výrazovými gesty, nadprůměrné zvýšení hlasu, prudce klesavá zvolací intonace atd.
- **kontaktoová** – fatická funkce: pozornost zaměřena na komunikační kanál; lidé často mluví, aniž chtějí něco určitého říci nebo aniž mají co říct; někdy je účelem jen zabránit trapnému mlčení, někdy potvrdit sounáležitost v jisté skupině (skandování hesel apod.); v každém jazyce jsou ustálené kontaktoové formule (Dobrý den, Vážený přítomní, Děkuji, Není zač, Dámy a pánové apod.)
- **estetická** – poetická (básnická) funkce: opět hlavní důraz na to, jak se to říká (ne na to, co se říká); projev může mít estetickou funkci záměrně (tedy je záměrem původce), může ale také získat tuto funkci nezamyšleně (tedy až pro adresáta); koordinováno výběrem hlásek a jejich opakováním v projevu (často v básních); známým příkladem jsou Máchovy oxymoróny
- **metajazyková funkce:** člověk má neobvyklou schopnost (oproti ostatním živočichům, kteří komunikují) – dokáže komunikovat o své komunikaci; metajazyk – jazyk o jazyce; příkladem jsou lingvistická skripta, slovníky apod., dále např. I situace, kdy se dítě učí mluvit, poznává nové jazykové termíny apod.

*Darstellung: sdělovací, referenční, informativní, symbolická, reprezentativní

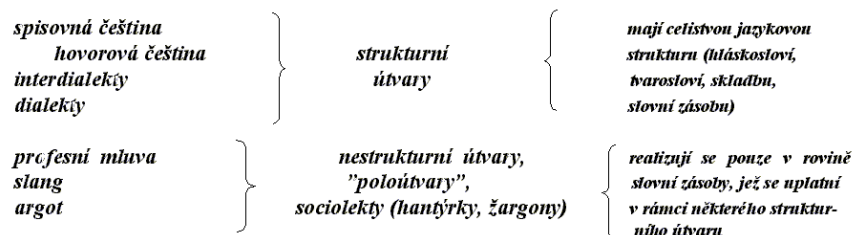
Teritoriální a sociální stratifikace národního jazyka, nástin českých dialektů, problematika obecné češtiny

Národní jazyk: všechny regionální, sociální a funkční podoby jazyka, jež slouží příslušníkům národa k pokrytí komunikačních potřeb, a to v pohledu synchronním i diachronním; zvláštní postavení mezi nimi má spisovný jazyk, jenž má mimo jiné funkci národně reprezentativní.

Strukturní útvary: mají úplnou jazykovou strukturu; celá struktura (tj. morfologie, fonologie, lexikum atd.)

Nestrukturní útvary (poloútvary): jsou charakteristické specifickým lexikem, aniž by měly vlastní strukturu v jiných jazykových rovinách (např. slang)

Diferenciace českého národního jazyka

STRATIFIKACE NÁRODNÍHO JAZYKA

Stratifikační model národního jazyka: výrazně lingvistický a hierarchický

Stratifikace novodobé češtiny je předmětem vědeckého zájmu už po desetiletí; obecně se shodují na jazyku spisovném, interdialektech a dialektech. Shoda ale není v začlenění ostatních útvarů (variet) národního jazyka, strukturních i nestrukturních, zejm. začlenění obecné češtiny i běžné mluvy

TERITORÁLNÍ STRATIFIKACE NÁRODNÍHO JAZYKA

Územně vymezené útvary, které mají svou formu, strukturu, jsou běžné v mluvené (neveřejné a spontánní) komunikaci, nemají potřebu stylistického rozvrstvení

Spisovný jazyk (včetně hovorové češtiny): celonárodní sféry, hlavně veřejná a psaná veřejná, spíše mluvená; spisovný jazyk je prestižní jazykový útvar, opírá svou stabilitu o kodifikaci

(Obecná čeština; poloveřejná, mluvená, ve stylizaci i psaná)

Interdialekt (regionální obecná čeština, hanácký, východomoravský, lašský): regionální sféra poloveřejná, mluvená, poloveřejná i soukromá, mluvená

Teritoriální dialekty: mají svou normu (není ale kodifikovaná), používají se na určitém území, ve sféře soukromé a mluvené

SOCIÁLNÍ STRATIFIKACE NÁRODNÍHO JAZYKA

nestrukturní útvary

Profesní mluva: vzniká mezi příslušníky určitého zaměstnání, kteří ve snaze o jazykovou hospodárnost, ekonomičnost si vytvářejí zkrácená pojmenování reálií své profese (častá je univerbizace, tvoření jednoslovných pojmenování z víceslovných). Profesionalismy jsou mnohdy nespisovnými ekvivalenty odborných názvů (termínů).

Slang: mluva příslušníků rozličných zájmových skupin, kteří, na rozdíl od jazykové ekonomie profesní mluvy, vytvářejí na principu jazykové hry synonymní pojmenování k původním neutrálním názvům

Argot: se vytváří v „kriminálním prostředí“, např. v komunitách překupníků drog, narkomanů, „pasáků“ a prostitutek, zlodějů apod. Principem je vytvoření tajné mluvy, které by okolí nerozumělo.

DIALEKTY

nespisovný jazykový útvar, který užívají mluvčí v určité zeměpisné oblasti (ohraňeného území, teritoria), jedná se o mluvené formy českého jazyka (dialektologie = obor, který se zabývá dialekty).

Dělení českých dialektů:

- česká nářečí
- středomoravská (hanácká) nářečí
- východomoravská (moravskoslovenská) nářečí
- slezská (lašská) nářečí

ČESKÁ NÁŘEČÍ v užším smyslu	STŘEDOMORAVSKÁ nářečí	VÝCHODOMORAVSKÁ nářečí	SLEZSKÁ nářečí
ý → ej ú → ou	ý → ej ú → ou	ý → ý ú → ú	ý → ý ú → ú
15. stol.	diftongizace v 16. stol. ý → ej → é ú → ou → ó		v 17. stol.: ztráta fonologické kvantity: ý → y ú → u

Česká nářečí

- skupina dialektů na území historické země Čechy (interdialektem je obecná čeština)

NÁŘEČÍ ČESKÁ v užším smyslu											
skupina sh: [sch]		skupina št: [šč]		jedinečné hlásky bez opozic – r, m, n, j: tak jezte		vynechání pomocného být v minulém čase: já byl		úzeni é > i: okýnko		tvary sloves -nul: tisknul	
nedodržování principů kategorie životnosti: ty chytří studenti				protetické v: von, voko, voschnul		příklon některých tvarů k měkké deklinaci: dej to do kapsy		ý > ej		ú > ou	
průnik genitivu do dativu, lokálu: bez tý, k tý, o tý		odpadávání koncových -l: nesl > nes		nerozlišují opozici i / y		nerozlišují opozici i / t		skupina nš: [nč]: menš		přehláska a > e	
skupina ns: [nc]: veličáncle		koncovka -ma: věcma, případně rošlema o hlásku a/e: nocema, nohavicema				akusativ SG u zájmen splýnul se vzorem jarní: díval se na ní					
ČESKOMORAVSKÁ N.				JIHOZÁPADOČESKÁ N.				STŘEDOČESKÁ N.		SEVEROVÝCHODOČESKÁ N.	
skupina št: [šč]		moravská krátkost		vynechání náslavného j-: istěže		staročeská zájmena: bez tej, k tej, o tej		málo vlastních rysů		vynechání náslavného j-: istěže	
intervokální w		protetické h		zdloužené samohlásky původně dvoustabičních slov: pluha>pluh > plouh				bilabiální y v uzavřené slabice: zroyha			
střídavé odpadávání koncového -l		neprobíhá diftongizace (cejtít)		změna g u cizích slov: guma > kuma				3. os PL u sloves 4. a 5. třídy: trpěl > brpěl, sáhl > sápej, prosil > prosej		diftongizace i > ej po č, š, v	
příklon substantiv na s, z k měkkému deklinacímu typu: mše, uze		posesivní adjektiva: ustrnulý tvar neutra: bratrovo dům, bratrovo žena, bratrovo auto		změna l: mlynář > mlánář, silnice > sašnice				odsunování h na začátku slova: hřeben < řeben, ohřejevat < ořejevat			
shoda s moravským nářečím ve 3. os PL: chodjou, nasjou		kde: [hde]		příklon k zájmenu ten: vo našom, vo čom		slovesa 4. třídy – koncovka i: trpí, prosí,		hypokoretní střídání: zaměňování u a v: dle stouka > stovek > louka > lovek			
absence přehlásek: krupica, našu kašu				sloveso muset > mušet, muší		spisovné -al v přítěsti nahrazeno -el: začel		příklon k flexi zájmena náš: do druhého dne, na druhem konci		krácení i, ú v koncovkách: vim, mluvím	
příklon k přirozenému rodu substantiva: s tótem				ZÁPADOČESKÝ (chodský, domažický)		JIHOČESKÝ		DOUBLEDSKÝ		opozice i / t	
střídání opozice kvalitativní X kvantitativní: houby, na hubech		přímkyání fem, ke vzoru kost, růže: do nemocnici		zachování měkkých retnic: bíl > b'č/b'č		sporadicky dn > nn > n		posesivní adjektiva: bratrův > bratrovej – ústup jmenné flexe adjektivní		koncovka -ej: 7.p. SG fem: ulicej; 3. os PL sloves 4. třídy: prosej, trpěj, sádej	
JEMNICKÝ		ŽDÁRSKO-BYSTŘICKÝ		akuzativ: me		krácení i, ú v koncovkách: vim, mluvím		koncovka -oj: vzniklo z -ovi		nominativ ve funkci akuzativu: potkal kluci	
měkké retnice > b'č		bilabiální y v uzavřené slabice: zroyha		intervokální d > r: bude > bure		disimilace u sousedních sykavek: už zas > u j zas, bez sebe > bej sebe		jhočeská disimilace: oj sme		PODJEŠŤSKÝ	
l-ové přítěsti přímky u: on sedlu		znělé vyslovování koncových hlásek: duba		disimilace u sousedních sykavek: už zas > u j zas, bez sebe > bej sebe		iterativy: odpust > odpoušť, neblázni > neblázní/projev i úu, přilhlaste se X přilhlaste se		diftongizace i > ej po č, š, v		LITOMÝŠLSKÝ	
disimilace souhlásek: bej sebe, u j zas		analogicky házet > hóděť, pocházet > pocházěť		protetické h: ucház > hucház		jediný v Čechách bez protetického v		e u slabikotvorného r: kerkoše, peinej		= petiči < -pet < pět; bečet < bžet	
		imperativ vrať > vrac						infinitiv na t			

Východomoravská (moravskoslovenská) nářečí

VÝCHODOMORAVSKÁ NÁŘEČÍ					
nedošlo k úženi é > i	skupina št: [šć]	skupina sh: [zh]	jedinečné hlásky bez opozic: -r, l, m, n, j: tag jezte	absence přehlásek: krupica, našu košu	moravská krátkost: blato
ú > ů	y > ý	přítomnost l v l-ovém přičestí	uchovává princip kategorie životnosti: ti chytrí studenti	substantiva na s, z přecházejí k měkkým typům: dva voze, tři nose	reflexivum se > sa
absence protetického v	uchovávaní pomocného být v minulém čase: já jsem byl	specifická lexikální vrstva (pastevecvli)	adjektivní koncovka v pasivních přičestích: je otevřeno	nadměrný výskyt vokálních kvantit: nésí, vězí	vyrovnání být podle první třídy: já su (jako mažu, beru)
užívání bar(s) jako předložky nebo předpony	koncovky -om, -och v dativěch maskulin a neuter: u domoch	tvrdé tvary adjektiv přechází k rodu ženskému: 1.p - ta, 2.p - té			
SEVERNÍ (valašská)	JIŽNÍ (slovácká)	ZÁPADNÍ		VÝCHODNÍ	
		KELEČSKÁ	DOLSKÁ	KOPANIČÁŘSKÁ	
opozice l / t: brať	opozice l / t: brať	opozice l / t: brať	opozice l / t: brať	opozice l / t: brať	
vyrovnání dle dativu a lokálu: bez té	vyrovnání dle dativu a lokálu: bez té	vyrovnání dle dativu a lokálu: bez té	vyrovnání dle dativu a lokálu: bez té	existence l: nesl	
koncovka ami: ženami	výskyt 'toš', 'sme' – východně od Svatky		nediftongizované ou: v kořenech	dvojhláska -ie-: viem	
opozice l / y	koncovka - ama: ženama	nadměrná diftongizace: měkké i: lejteck, křejež; ů (-ô): rouža, nouž	neobjevuje se reflexivum sa	příklon k měkké deklinaci: do kapse	
měkké retné souhlásky: b'žet	nedochází k přehláске â>i: házávali				
infinitiv na ě	neditongizovaná koncovka: staru				
i po c, z, s, š, ž, ř > y	příklon k měkké deklinaci: do kapse	příklon k měkké deklinaci: do kapse	příklon k měkké deklinaci: do kapse	vyrovnání s 1. třídou: já su	
příklon k měkké deklinaci: do kapse	vyrovnání s 1. třídou: já su	vyrovnání s 1. třídou: já su	nadměrná diftongizace: měkké i: lejteck, křejež; ů (-ô): rouža, nouž	vyrovnání dle dativu a lokálu: bez té	
vyrovnání s 1. třídou: já su	i > a			palatalizace be, pe, ve: vedět, mesto	
existence l: nesl	růstli – analogie dle infinitivu				
	existence l: nesl	existence l: nesl	vyrovnání s 1. třídou: já su	neexistence ř – nahrazeno r	
	postrádá náslavné j: istěže				

PROBLEMATIKA OBECNÉ ČEŠTINY

dvojí druh obecné češtiny:

- z dialektologického hlediska – interdialekt (se všemi prvky), společné rysy, ale teritoriálně se lehce liší
- druhý standard – užívají všichni na celém území; lidé si neuvědomují, že jde o interdialekt, vytlačuje spisovný jazyk v některých funkcích, rozšířen díky médiím apod.

a dále k OČJ:

- v Čechách označení pro běžnou mluvu
- nespisovná forma českého jazyka používaná obvykle v běžné ústní komunikaci
- v lingvistice se definuje jako interdialekt, používá se zejména v Čechách a na západní Moravě
- není kodifikována, a proto se vyvíjí rychleji a plynuleji než spisovný jazyk
- některé prvky obecné češtiny mohou pronikat do spisovné vrstvy jazyka
- termín obecná čeština bývá často nahrazován pojmy obecná mluva, obecný/běžně mluvený jazyk, mluvená čeština
- v předválečném období označovala obecná mluva češtinu, která nebyla ani spisovná ani dialektová
- obecná čeština – útvar národního jazyka, který má určité postavení mezi ostatními jazykovými útvary a uplatňuje se v určitých komunikačních situacích

Obecná čeština vs. hovorová čeština

- **hovorová čeština** – hovorový styl spisovné češtiny, není samostatným útvarem (mylně považován za útvar kvůli toleranci k nespisovným prvkům)
- **obecná čeština** – nespisovná, je útvarem národního jazyka

Úzus, norma, kodifikace, problematika spisovné češtiny

ÚZUS

objektivní společenský proces kolektivního jazykového dorozumívání, v němž se uplatňují a projevují zákonitosti jazykového systému; je jedním z nejdůležitějších zdrojů poznání jazykové normy; předpis, zvyk soubor jazykových prostředků, které jsou ve vžitě podobě užívány jazykovým společenstvím (bez ohledu na (ne)vhodnost, (ne)správnost); opírá se o něj jazyková norma; zvyklost, která je v jazyce ustálena a která může být i nesprávná (např. oslovení pane Novák – správně je [kodifikováno je] pane Nováku, ale používanější je pane Novák – v nominativu [v úzu je to používanější])

NORMA

souhrn objektivně existujících, historicky podmíněných zákonitostí jazyka, jež se v dané době uplatňují v kolektivním úzu jazykového společenství

soubor jazykových prostředků, které jsou jazykovým společenstvím pravidelně užívány a považovány za závazné; soubor zákonitostí jazykového úzu směřující k jisté pravidelnosti; stále se vyvíjí

NORMA SPISOVNÉHO JAZYKA

zahrnuje soubor prostředků spisovného jazyka, které jsou pocitovány jako závazné lingvisté do ní mohou zasahovat pomocí kodifikace, která je upevňuje spisovná norma je upravována i individuálním a kolektivním území uživatelů jazyka

rysy spisovné normy:

implicitnost: vztah mezi normou a kodifikací

závažnost spisovné normy

primární je psaná podoba; grafický obraz a mluvená podoba až sekundární

funkčnost

jednota spisovné normy

pružná stabilita a její záměrné zvyšování

prestižnost

Lexikální norma: týká se lexikálního plánu jazyka, kodifikována ve výkladových a jazykových slovnících

Ortoepická norma: zabývá se správnou výslovností lexika

Ortografická norma: týká se pravopisu (ustálený způsob zápisu zvukové podoby spisovného jazyka pomocí systému grafických znaků)

KODIFIKACE

historicky daný stupeň poznání, utvrzení a formulování jazykové normy v jisté soustavě pravidel; může, ale nemusí být adekvátním vystižením existující normy; některé slovníky a mluvnice kodifikují normu starší, která v živém úzu již neplatí nebo má částečně jinou podobu

uzákonění jazykové normy v explicitní podobě v příručkách, zvláště ve slovnících

obsahem kodifikační jazykové normy je vědecké poznání a utvrzení objektivně existující normy spisovného jazyka a zachycení výslovnosti této poznávací činnosti ve slovnících, mluvnících

vztahuje se pouze ke spisovnému jazyku; jazyková norma se neustále vyvíjí; zachycování změn po etapách; dílčí úpravy kodifikací; uvádění dublet

Standard: označení souboru jazykových prostředků považovaných za správné. Jejich odborné zaznamenávání (kodifikace) nazýváme standardizací. Někdy též vzdálenost mezi spisovnou normou a jazykem každodenní komunikace.

Základní kodifikační příručky: (zachycují současnou normu v určité době, obměňují se /nejrychleji pravopis/; norma je pravidlem)

1/ Lexikální normy jsou kodifikovány ve výkladových, jazykových slovnících:

Slovník spisovné češtiny (SSČ)

Příruční slovník jazyka českého (PSJČ) – 9 svazků

Slovník spisovného jazyka českého – původně 4 sv., r. 1988 přepracováno na 8 sv

2/ Morfologie – zpracování mluvnice.

Česká mluvnice – Havránek, Jedlička

Stručná mluvnice česká – Havránek, Jedlička; pro školní potřeby

Příruční mluvnice češtiny – Grepl, Jelínek; vyd. 1995, nejnovější, nové tvary, dvojtvary

Čeština – řeč a jazyk – Marie Čechová a kol

3/ Syntaktické prostředky – skladba je součástí mluvnice, lze hledat v mluvnících.

Skladba – Miroslav Grepl, Bauer

4/ Výslovnostní

Výslovnost spisovné češtiny I. – domácí slova

Výslovnost spisovné češtiny II. – výslovnost cizích slov

Pravidla pravopisu, Pravidla českého pravopisu – různá vydání

Historicko-srovnávací jazykověda – základní obrysy

- pokus o vědeckou metodologii, objektivní
- diachronní metoda – zkoumá jazyk ve vývoji, srovnávání jazyků
- srovnávací gramatika, impuls ke vzniku dal objevení sanskrtu

Dvojitý přístup k předmětu zkoumání vlastností jazyka (Ferdinand de Saussure):

- **diachronní** – historický: sledování historického vývoje jazyka v jistém časovém intervalu; přetrvával v jazykovědě celé 19. století (vrchol 70.-80. léta – škola mladogramatiků) – zkoumání jevů hlavně v historickém vývoji, často izolovaně, sledování historických souvislostí různých jazyků, hledání a rekonstrukce společného vývojového východiska (tzv. prajazyky) a rodokmenů jazyků jednotlivých jazykových rodin = **historickosrovnávací metoda** – umožnila vybudovat jazykovědy jazykových rodin a jejich základních větví; Ferdinand de Saussure proti nadvládě této metody postavil a zdůvodnil tezi, že synchronní přístup (viz dále) je pro poznání jazyka mnohem důležitější a má větší prioritu
- **synchronní** – srovnávací: zkoumání stavby jazyka vzhledem k jeho fungování v určitém lidském společenství v jistém časovém okamžiku; je možné provádět synchronní rozbor i tzv. mrtvého jazyka, a to za předpokladu, že je k dispozici dostatečné množství písemných jazykových dokladů (rozbor však nikdy nebude zcela přesný, úplný a důkladný – nelze ověřit tvrzení dotazem na rodilé mluvčí apod.)
- oba přístupy se navzájem doplňují, většinou nelze užívat přístupy izolovaně (např. synchronně nedokážeme vysvětlit, proč existují tvary lokte (genitiv singuláru a nominativ plurálu) a lokti (dativ singuláru) místo lokty, ale diachronním přístupem dokážeme, že se jedná po pozůstatky t-kmenového skloňování); diachronní metoda se osvědčuje při výkladu výjimek a archaismů v jazyce

Historickosrovnávací metoda

1. období

- upřednostňuje diachronní přístup, zkoumá jazyk v časovém vývoji, poznávání současného jazyka považuje za primitivní; zkoumání podobností jazyků
- impulzem byl objev sanskrtu (William Jones, 1786: tvrdil, že mezi latinou, řečtinou a sanskrtem existuje genetické spojení); argumentace pro: **Franz Bopp** a **Rasmus Rask**
- zakladatel indoevropské srovnávací jazykovědy považován **Franz Bopp** – dokázal příbuznost sanskrtu s latinou, řečtinou, perštinou a germánskými jazyky (nazval je indoevropskými jazyky), domníval se, že původní jazyk byl dokonalý a vývojem došlo ke znečištění
- **Rasmus Rask** dospěl (ještě dříve než Bopp) ke stejnému názoru, dílo publikoval ale později (navíc publikoval v dánštině, jeho dílo se tedy rozšířilo až později, ve 20. stol.); studoval větší množství jazyků; tvrdil, že není vhodné studovat lexikum (dochází ke kulturním přenosům), ale gramatiku

2. období

- hlavně Jakob Grimm a August Schleicher:
 - **Jakob Grimm**: vydal dílo Německá gramatika – oproti Raskovi a Boppovi se nesoustředil pouze na gramatiku, ale zaměřil se na srovnávání hláskových příbuzností – objevil pravidelné změny
 - **August Schleicher**: dílo Kompendium srovnávací gramatiky indoevropských jazyků; pokusil se jako jediný shrnout dosavadní myšlenky a dospět k závěru; pokusil se najít schéma historického vývoje, vypracoval model štěpení jazykové rodiny – Stammbaumtheorie; říká se, že přišel s územ označovat předpokládané, nedoložené konstrukty hvězdičkou (dodnes platí)

Slovanská historickosrovnávací jazykověda

- zakladatelem je Josef Dobrovský – Základy staroslověnského jazyka (1822)
- s Dobrovským často spojován Franz Miklošič: Srovnávací gramatika slovanských jazyků (4 díly) – souvislosti mezi slovanskými jazyky (moderní metodologie)

3. období

- vrchol a zároveň vyčerpání metodologie; 70. léta 19. století (mladogramatici)
- hlavní myšlenka z univerzity v Lipsku – Karl Brugmann společně s Hermannem Osthoffem založil časopis (v úvodním článku sebe a své kolegy ironicky nazval mladogramatiky)
- základní dílo mladogramatiků: Principy dějin jazyka (Hermann Paul) – pokus o ucelenou teorii jazyka a vytvoření systému lingvistiky
- další díla: Základy srovnávací gramatiky indoevropských jazyků (Karl Brugmann a Berthold Delbrück) – ovlivněno pozitivismem, práce s fakty

- mladogramatici považují diachronii za jediný možný způsob zkoumání jazyka, soustředili se na hláskosloví, přinesli nové metodologie a postupy, pravidelnost hláskových změn povýšili na přírodní zákon (a považovali ho za bezvýjimečný), později dokázáno, že v praxi nefunguje (platí méně u emocionálních slov), vyvráceno také vlnovou teorií na studiu dialektu
- indoevropský zeměpis – zakladatel George Wenker (publikoval i přes to, že dospěl k opačným výsledkům, než předpokládal); samostatná disciplína až na konci 19. století, součást dialektologie (sleduje izoglosy a šíření jazykových jevů), pracování s metodou doslovného překladu (ovlivněno osobností překladatele, tedy nepřesné); Lingvistický atlas Francie – první jazykový atlas, Jules Gilliéron

Význam historickosrovnávací metody v bodech:

- zavedení přísně vědecké metodologie,
- poprvé se řeší otázky jazykového vývoje,
- srovnáváním jazyku se přišlo na jejich příbuznost, vytvořila se genetická klasifikace indoevropských jazyků,
- založen je jazykový zeměpis jako samostatná vědecká disciplína,
- vzniká moderní, vědecky podložená fonetika, poprvé je formulována fonetická transkripce a artikulační fonetika.

K zásadnímu obratu došlo na počátku 20. století s nástupem strukturalismu.

Strukturalismus – základní obrysy

Z ESČ: metodologický směr, který předpokládá, že lidmi utvářené a reflektované světy lze popisovat jako komplexní systémy, jež lze vymezit inventářem stejnorodých jednotek a sítí jejich vztahů; struktura. Konstituování s. jako jazykovědné metodologie se spojuje s Kursem obecné lingvistiky z r. 1916 od Saussura, které ovšem mělo známé i svého času neznámé předchůdce a souputníky. S. není jen metodologií jazykovědnou, ale pronikl také do literární vědy, estetiky, etnologie, sociologie, archeologie atd. Dále se rozvíjí v rámci jednotlivých disciplín, obohacuje se novými metodologickými přístupy, klade si nové otázky. Jednou z prvních lingvistických s. škol byla a je i historicky i metodologicky začleněná Pražská škola. Mezi častěji zmiňované školy lingvistického s. patří Kodaňská škola, Ženevská škola, americký strukturalismus (deskriptivismus).

- poslední směr sjednocující jazykovědu
- reakce na vývoj v 19. století, na rozdíl od něj příklon k synchronii – snaha vidět jazyk v určitém zastavení jako soustavu vzájemně se ovlivňujících prvků v různých rovinách (hledání vztahů, vlastností apod.)
- základní dílo: **Kurs obecné lingvistiky (F. de Saussure)** – vydali ho studenti jeho přednášek; jeho přínos spočívá v tom, že:
 - odhadl stav doby v lingvistice a uvědomil si difference mezi diachronií a synchronií (za důležitější považoval synchronii)
 - rozlišil pojmy langue a parole
 - pojímal jazyk jako systém prvků (a zabýval se vztahy mezi nimi – rozlišoval paradigmatické a syntagmatické vztahy);
 - přišel se specifickou psychologickou teorií jazykového znaku, tvrdil, že jazykový znak je arbitrární, jazyk chápal jako sociální jev;
- zavedl pojem hodnota znaku, říkal, že funkce, význam nebo hodnota jazykového znaku je dána jeho postavením vůči ostatním prvkům strukturovaného systému.

Silný vliv měly v této době tři školy: ženevská, kodaňská a především škola pražská.

- Ženevská škola – sem se řadí samotný Saussure i jeho žáci
- Kodaňská škola – začíná se formovat ve 30. letech 20. století, ve svých formálních pracích napodobovala pražskou školu (Hjelmslev vytvořil nový směr nazvaný glosematika – pokus o formalizovaný logický popis jazyka, snaha zavést novou terminologii – tento pokus o vytvoření metajazyka k popisu jazyka se však ve své době nesetkal s velkým ohlasem, až později se lingvistika ke glosematice vrací)
- Pražská škola

PRAŽSKÝ LINGVISTICKÝ KROUŽEK

Z EŠČ: jedna z prvních strukturalistických škol, jako volné sdružení se ustavila 6. 10. 1926 v pracovně č. anglisty V. Mathesia. Otevřenost nelingvistickým oborům. 1930 díky nim v Praze proběhla mezinárodní fonologická konference

- Pražský lingvistický kroužek – pražská škola: nejvýznamnější, přesně datován (6. října 1926); vypracování jazykové koncepce (ovlivnila evropskou i světovou lingvistiku); otevřený všem směrům, členové však občas netolerantní (vyklučovali dokonce členy, s jejichž názory nesouhlasili); impuls ke vzniku od doživotního předsedy **Viléma Mathesia** – sezval přátele na schůzi, kde se diskutovalo o jazyce (později se scházeli každých 14 dní); rozpadl se před koncem 2. světové války (Mathesius zemřel, Jakobson nucen emigrovat); s nástupem levicové vlády se strukturalismus dostal na index a byl zakázán, oživen byl v 60. letech a později až v roce 1989.
- Mathesius přednesl teorii, v níž podporoval synchronní přístup k jazyku a uvažoval, že jazyk není statickou záležitostí, ale že u všech jevů probíhá oscilace pozitivní pro vývoj /pružná stabilita)
- **první slavistický sjezd – 1929: práce Teze – hlavní body:**
- silný důraz na **synchronní studium jazyka**
- **Funkční pojetí jazyka (pražská funkční škola)** - nový přínos lingvistiky, o funkci totiž Saussure vůbec neuvažoval. Obecně chápali jazyk jako prostředek, který funguje v lidské společnosti, slouží jako nástroj a plní určité funkce. Do jisté míry upřednostňovali parole a předznamenali pozdější pragmatická studia jazyka. Zajímali se také o fungování všech jednotlivých prvků (hlásky, morfémy, fonémy, ...)
- Svá díla vydávali členové PLK ve sbornících Travaux du Cercle Linguistique de Prague a dále v časopise Slovo a slovesnost (v roce 1935 založili (vychází dodnes) jako odpověď na v té době silně puristický časopis Naše řeč (1917), jehož hlavní náplní je péče o spisovný jazyk)
- členové považovali kodifikaci a pěstění spisovného jazyka za důležité a nesouhlasili s puristickým přístupem; drželi se především úzu, nebránili se dubletám
- **Přínos PLK v několika rovinách:**
 - **Rovina hlásková** – především funkce, přišli s ucelenou fonologií (vychází z naprosté abstrakce, pracuje s funkcí hlásek a tyto abstrahuje – tzv. fonémy) - nejvýraznějším představitelem je v této oblasti **Nikolaj Sergejevič Trubeckoj** (1898–1938), autor ruského původu, byl v kontaktu s Jakobsonem (práce Základy fonologie (1939) - nebyla dokončena; tvrdil, že nejdůležitější funkcí hlásek je funkce distinktivní, čili schopnost rozlišení významu; přišel také s termíny neutralizace, korelace)
 - **Rovina morfologická** – strukturalismus obecně spojil morfologii dvojího typu: gramatickou (koncovky) a slovotvornou (prefixy, sufixy); nejdůležitějším dílem je dvousvazková Genera verbi v jazycích slovanských **Bohuslava Havránek**; důležitá je také studie O struktuře ruského slovesa od Romana Jakobsona
 - **Rovina syntaktická** – největším přínosem je **učení o aktuálním větném členění**, dnes také termín funkční větná perspektiva (autorem této teorie je **Vilém Mathesius** – pracoval s termíny východiště (východisko) a jádro výpovědi, dnes dvojice téma a réma; zabýval se také lexikem – významné poznatky, např. co to jsou značková (nejsme schopni ze struktury odhadnout význam) a popisná slova, lexikalizace (spojení znaku s obsahem); formuloval teorii pojmenování a určil dva procesy – pojmenování a usouvztažnění. Značková slova jsou taková, která nejsme s to z jejich významové
- Velkou oblastí je teorie spisovného jazyka (shrnul Bohuslav Havránek ve sborníku Studie o spisovném jazyce – PLK dokázal, že je spisovný jazyk (oproti nářečí a běžné mluvě) ve slovní zásobě bohatší, je vrstevnatější a má stylistické difference); přišel s tím, že kultivované vyjádření nemusí být výhradně spisovné, ale je možné je kombinovat
- **Havránek** formuloval funkční styly, základním kritériem je funkce, která určuje, co je pro daný projev vhodné: hovorový (konverzační), pracovní (věcný), vědecký (odborný) a básnický (umělecký) – k těmto byl později Jelínkem přidán styl publicistický.

Přínos:

- Překonání mechanického odlišení diachronie a synchronie, požadavek synchronního popisu jazyku jako dynamického systému a vypracování metod strukturní lingvistiky zvláště v souvislosti s konstituováním fonologie.
- Největší význam pro lingvistiku – rozpracování funkčně strukturní metody – ta se promítla nejen do výkladu funkcí jazyka, teorie funkčních stylů, funkční gramatiky, resp. funkční syntaxe (též AVČ), ale také do výkladu fungování jazyku jako celku i do popisu dílčích rovin. Právě na příkladu AČ je vidět, že PŠ předjímala pozdější vývoj světové lingvistiky (zkoumání AČ větného předjímá textovou lingvistiku) a že kompletně i odvahou otevírala do té doby opomíjené problémy.

Pragmatický obrat v jazykovědě – základní obrysy

- v 70. letech 20. Století, dochází k němu v mezinárodním měřítku
- odklon od systémově orientované lingvistiky (tedy strukturalismu) k jazykovědě orientované komunikačně – jazyk začal být zkoumán ve svém užívání, tzv. *pragmatika* (*pragmalingvistika*)
- není jednotně vymezeno, co do *pragmalingvistiky* ještě spadá, a co už ne, o otázce hranic se diskutuje především v sémantice.
- První teorií byla **teorie mluvních aktů** – navázala na rakouského filozofa Ludwiga Wittgensteina, podle nějž můžeme význam jazykových výrazu sledovat až z jejich užití a nelze jej zjistit ze systému; *pragmatika* sleduje záměry a cíle účastníků komunikace, jejich strategie k dosažení záměru, postoje k obsahu promluvy a k adresátovi, emocionálnost...
- Hranice mezi *pragmatikou* a *sémantikou* – zjednodušeně: *sémantika* se ptá, co „to“ znamená, *pragmatiku* zajímá, co „tím“ mluvčí myslí.
- **charakteristická jsou** osobní zájmena (já, ty), přivlastňovací zájmena (můj, tvůj, náš), slovesná osoba, slovesný čas, ukazovací zájmena (tento), adverbialní deiktické prostředky (tady, včera, zítra) – bez deikce bychom se ve skutečnosti nebyli schopni domluvit
- důležitá také **presupozice** – předpoklad, s jehož splněním se počítá (nutná podmínka – „divím se, že ještě není hotovo“ - předpokládaným faktem je, že ještě není hotovo, nebo „nejelo mi auto“ - adresát automaticky předpokládá, že mluvčí vlastní auto); udržuje jazykovou ekonomii, protože vyslovujeme jen to, co je nové
- charakteristická je také **implikatura** – nereagujeme na doslovný význam, ale na to, co vyrozumíme, co předpokládáme, že chtěl mluvčí sdělit